

Η ΛΕΞΗ «ΑΛΙΚΟ» ΣΤΗΝ ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ ΤΩΝ ΜΑΚΕΔΟΝΩΝ ΕΜΠΟΡΩΝ (1695-1699)

1. "Όσοι κατάγιναν με τις γυναίκες φορεσιές της Βόρειας Ελλάδας και τις περιέγραψαν, εκείνο που τους έκανε εντύπωση και στάθηκαν μπροστά του και το κοίταξαν προσεκτικά είναι πως όλες γύρω-γύρω τις άκρες τους τις έχουν γαρνιρισμένες με τσόχινες ή βαμβακερές ταινίες ή με σειρήνια (γαϊτάνια) μάλλινα σε κόκκινη απόχρωση του *άλικου*¹.

Στη Δυτική Μακεδονία μάλιστα, πρό πάντων στα βουνίσια της χωριά, ένα από τα πιο αγαπημένα χρώματα των γυναικών ως το τέλος του μεσοπόλεμου (1939) ήταν το *άλικο*². Στα σπίτια το πιο επίσημο δωμάτιο ήταν ντυμένο σχεδόν στα *άλικα*: στρωσίδια, βελόντζες, προσκέφαλα κ.λ. τα περισσότερα ήταν ή με κάμπο ή με γαρνιτούρα *άλικη*. Τα προικιά των κοριτσιών το ίδιο. Στη γέννηση και στο γάμο, στις γιορτές, στα πανηγύρια, στα ταξίδια, παντού το κόκκινο *άλικο* πρόβαλε τη χαρούμενη όψη του. Δεν υπήρχε πλεχτό ή ύφαντό, που να μη σπάσουν την μονοτονία του ή να μην τονίσουν το χρώμα του δίχως το *άλικο*. Το χτυπητό, το ανοιχτό, το φλογάτο κόκκινο ή το κόκκινο της φωτιάς, όπως το έλεγαν αλλιώς, κυριαρχούσε παντού. "Η *άλικη* κλωστή δεν έλειπε από πουθενά³. Μπορεί να πή κανείς πως από το τέλος του 17ου αιώνα που διαδόθηκαν τα *άλικα* υφάσματα στη Βόρεια Ελλάδα, το *άλικο* στη Δυτική Μακεδονία έγινε το έθνικό τοπικό χρώμα. Το παραμέρισε από τη σπιτική χειροτεχνία και την παραδοσιακή λαϊκή ζωή μόνο ή βαθύτατη κοινωνικοοικονομική αλλαγή που έγινε μέσα στο διά-

1. Έ. Κ α ρ α σ τ α μ ά τ η, "Εθνικές φορεσιές στο Βορειοελλαδικό χώρο, Α' Συμπόσιον Λαογραφίας του Βορειοελλαδικού χώρου, Πρακτικά έκδ. ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1975, σ. 129.

2. Το *άλικο* ή κάποια απόχρωσή του θα είχε υπόψη του ο Γάλλος Πρόξενος Felix Beaujour στη Θεσσαλονίκη (1787-1797), όταν μιλούσε για *rouge du Levant* και *rouge d'Andrinople*. (Βλ. F e l i x - B e a u j o u r, Tableau du commerce de la Grèce, Paris 1800, τ. 1, σ. 261. Το βιβλίο αυτό του B e a u j o u r το έχει μεταφράσει τελευταία στα ελληνικά ή Έ λ. Γ α ρ ί δ η με εισαγωγή, επιμέλεια και σχολιασμό του Τ ά σ ο υ Β ο υ ρ ν ᾶ, Αθήνα 1974).

3. "Η γλώσσα μας για το κόκκινο και την κάθε απόχρωσή του, ακόμα και για την πιο απαλή, έχει και την αντίστοιχη λέξη της. Βασικό χόρτο ωστόσο για το βάψιμό του ο Λαός μας μεταχειριζόταν το *ριζάρι*, *αλιζάρι*, *λιζάρι*, το αρχαίο *ερυθρόδανον* (*rubia*), που ήταν και άγριο και ήμερο (καλλιεργημένο). (Βλ. και Κ υ ρ. Σ ι μ ό π ο υ λ ο υ, Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα, τ. Β', Αθήνα 1973, σ. 703, σημ. 2, σ. 704, σημ. 1-3).

στημα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και ή σύγχρονη βιομηχανία που πάει να σβήση όχι μόνον το έθνικό χρώμα αλλά και την έθνική συνείδηση των Λαών.

Όστόσο σημασία έχει εδώ πως δεν υπήρξε φανέρωμα του ύλικου ή του πνευματικού πολιτισμού της Δυτικής Μακεδονίας, που να μην έχει ζημωθή και να μην έχει γίνει το ένα με τη ζωή του το *άλικο* χρώμα σαν οργανικό της στοιχείο. Γι' αυτό και δε μπορεί παρά το *άλικο* χρώμα να πιάνη μια πολύ σημαντική σελίδα στη λαογραφία του των χρόνων της Τουρκοκρατίας¹.

2. Για την έτυμολογία της λέξης *άλικο* ή Μεγάλη Έλληνική Έγκυκλοπαιδεία του Δρανδάκη², το Ιστορικό Λεξικό της Νέας Έλληνικής Γλώσσας της Ακαδημίας Αθηνών³, το Λεξικό της Νέας Έλληνικής Γλώσσας της έφημερίδας «Πρωΐα»⁴ και το Έτυμολογικό Λεξικό του Ανδριώτη⁵ δέχονται πως παράγεται από την τούρκικη λέξη *αλ-* που σημαίνει *βαθύς κόκκινος* και από την ελληνική παραγωγική κατάληξη *-ικος* (ς). Τα λεξικά της Νεοελληνικής Γλώσσας δε μιλούν για την έτυμολογία της, μά μόνο για το νόημά της⁶.

Αλλά για το νόημά της δε συμφωνούν μεταξύ τους. Έτσι το Έγκυκλοπαιδικό Λεξικό του Έλευθερουδάκη έξηγει το *άλικος* με το φοινικούς, ανοικτός έρυθρός⁷. Η Μεγάλη Έλληνική Έγκυκλοπαιδεία του Δρανδάκη με το «κατ' έξοχήν κόκκινο χρώμα, το όποιο δύναιται να έχει άσθενείς τινες άποχρώσεις, το *άλικο* της φωτιᾶς, το έντελώς *άλικον*, Β. Φάβης». Το Λεξικό της «Πρωΐας» το έξηγει με το *έρυ-*

1. Έδώ βρίσκει, νομίζω, άπάντηση και ή άπορία της Έλ. Καρασταμάτη, άν ή συνήθεια των γυναικών της Βόρειας Ελλάδας να προσθέτουν κόκκινη ταινία στις άκρες των φορεμάτων τους είναι έθιμο ελληνικό από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας ή της βυζαντινής έποχής, ή άκόμα άρχαιότερη (Καρασταμάτη, Έλληνικές φορεσιές, σ. 129).

2. Μεγάλη Έλληνική Έγκυκλοπαιδεία Π. Δρανδάκη, Αθήνα 1927.

3. Ιστορικό Λεξικό της Νέας Έλληνικής (Ακαδημία Αθηνών), τ. Α', Αθήνα 1933. Το ίδιο σφάλμα ξανακάνει, όταν πάη να έτυμολογήσει και τη λέξη *άλειος*. Για τη διάδοση της λέξης *άλικος* στις ελληνικές χώρες γράφει: «πολλαχού».

4. Λεξικό της Έλληνικής Γλώσσας (συνταχθέν υπό Έπιτροπής φιλολόγων και έπιστημόνων έπιμελεία Γεωργ. Ζευγώλη), έκδ. έφημερίδας «Πρωΐα», Αθήνα 1933.

5. Ν. Ανδριώτη, Έτυμολογικό Λεξικό της Κοινής Νεοελληνικής, Β' έκδοση, Θεσσαλονίκη 1967.

6. Τη λέξη *άλικο* δεν τη βρίσκουμε στα ειδικά βυζαντινά Λεξικά των D u C a n g e, S o p h o c l e s, Κ ρ ι α ρ ᾶ, ούτε στα ιστορικά κείμενα των Δούκα, Χαλκοκονδύλη, Κριτόβουλου, Φρατζή ή σε άλλα κείμενα της έποχής των τελευταίων Παλαιολόγων, ούτε και στα νεοελληνικά κείμενα των δύο πρώτων αιώνων της Τουρκοκρατίας· δεν τη βρίσκουμε ούτε και στο Κουμουδότη Συναγωγή νέων λέξεων που τυπώθηκε μόλις στα 1900 (Βλ. Στ. Κουμουδότη, Συναγωγή νέων λέξεων, τ. 1, Αθήνα 1900).

7. Έλευθερουδάκη, Έγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν, τ. 1, Αθήνα 1927.

θ ρ ό ς, κ ό κ κ ι ν ο ς. Τό Μεγάλο Λεξικό τοῦ Δημητράκου δέχεται καί αὐτό τήν ἴδια ἐξήγηση: ἐ ρ υ θ ρ ό ς, κ ό κ κ ι ν ο ς¹. Τό Ἱστορικό Λεξικό τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσας τῆς Ἀκαδημίας γράφει: «1) ὁ ἔ χ ω ν ζ ω η ρ ό ν ἐ ρ υ θ ρ ό ν χ ρ ῶ μα, βαθύς ἐ ρ υ θ ρ ό ς, κατακόκκινος· 2) ὁ ἔ χ ω ν ἐ ρ υ θ ρ ό (ἀνοικτόν) χ ρ ῶ μα, ὑ π ἔ ρ υ θ ρ ο ς». Ὁ Ἀνδριώτης τέλος στό Ἑτυμολογικό του Λεξικό τὸ ἐξηγεῖ μὲ τὸ «ἄλικος βαθυκόκκινος»².

3. Πρὶν προχωρήσουμε ὅμως στήν ἐτυμολογικὴ ἐρμηνεία τῆς λέξεως, μπαίνει τὸ ἐρώτημα: ἡ λέξις ἄλικο εἶναι ἑλληνική, γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ τὴ μελετήσουμε μὲ τὴ βοήθεια τῶν νόμων τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσας; Μόνο τὸ -ικο πού ἔχει στό τέλος τῆς δὲν πρέπει νὰ μᾶς παραπλανήσῃ πὼς πρόκειται γιὰ τὴ γνωστὴ μας ἑλληνικὴ παραγωγικὴ κατάληξις. Στὴ γλώσσα μας δὲν ἔχουμε καμιὰ ἄλλη λέξις, πού νὰ φανερώνη χρῶμα καὶ νὰ τελειώνη σὲ -ικο³. Εἶναι περίεργο κιόλας πὼς, ἐνῶ ἔχουμε πάρει ἀπὸ τοὺς Γάλλους τόσα χρώματα μὲ τίς λέξεις τους οὔτε μιὰ λέξις τους δὲν τελειώνει σὲ -ικο. Πῶς γίνεται ὅμως νὰ ἔχουμε στήν γλώσσα μας μόνο μιὰ λέξις, πού νὰ φανερώνη χρῶμα καὶ νὰ τελειώνη σὲ -ικο κι αὐτὴ νάναί τούρκικη; Ἡ δυσκολία λοιπὸν νὰ ἐτυμολογήσουμε τὴ λέξις ἄλικο βρίσκεται στό γεγονός πὼς οὔτε σάν ριζικὴ οὔτε σάν παράγωγη μποροῦμε νὰ τὴν ἐρμηνέψουμε. Γι' αὐτὸ καὶ εἴμαστε ἀναγκασμένοι νὰ τὴν ξεστρατίσουμε ἀπὸ τὴ γλωσσολογία καὶ νὰ τὴ βάλομε στό ἱστορικὸ τῆς κανάλι, στήν ἐποχὴ δηλαδή πού τὴ συναντοῦμε γιὰ πρώτη φορὰ σὲ κείμενα νεοελληνικά.

4. Στὸ βιβλίον τοῦ Μέρτζιου «Μνημεῖα Μακεδονικῆς Ἱστορίας» ὑπάρχει καὶ ἓνα κεφάλαιον μὲ τὸν τίτλον «Ἐμπορικὴ ἀλληλογραφία ἐκ Μακεδονίας (1695-1699)»⁴. Στὸ κεφάλαιον αὐτὸ ὁ Μέρτζιος δημοσίευσεν 93 ἐμπορικὰ ἐπιστολὰς, εἴτε ὀλόκληρες εἴτε ἀποσπάσματά τους, Μακεδόνων ἐμπόρων, πού

1. Δ. Δ η μ η τ ρ ά κ ο υ, Μέγα Λεξικὸν τῆς ὅλης Ἑλληνικῆς Γλώσσας, τ. 1, Ἀθῆνα 1933.

2. Ἡ πρώτη καὶ μεγαλύτερη δυσκολία πού συναντᾷ ὁ μελετητὴς τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας εἶναι πὼς τοῦ λείπει ἓνα συστηματικὸ Λεξικὸ τῆς Νεοελληνικῆς Γλώσσας. Τὸ Κράτος οὔτε μὲ τῆς Ἀκαδημίας τοῦ ἢ τῶν ἄλλων Κρατικῶν πνευματικῶν Κέντρων ἢ τῶν ἀνάλογων πνευματικῶν τοῦ σωματείων καὶ ἰδρυμάτων τὴν καθοδήγησις φρόντισεν νὰ ἐκδώσῃ σ' ἓνα σύστημα ὀλοκληρωμένον (*corpus*) ὅλα τὰ νεοελληνικά κείμενα ἀπὸ τὴν ἄλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τοῦ 1453 ὡς τὰ σήμερα, γιὰ νὰ μπορέσουμε νὰ ἔχουμε στὴ συνέχειαν κι ἓνα ἀνάλογο Λεξικὸ τῆς Νεοελληνικῆς Γλώσσας. Λεξικά τῆς Νεοελληνικῆς ἔχουμε ἀρκετά, μὰ ὅλα τους εἶναι ἔργα ἐμπορικά, πού τὰ ἔχουν συντάξει διάφορα ἄτομα καὶ ὄχι ἐπιτελεῖα διαλεγμένα. Γιαυτὸ καὶ λείπει ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς τους τὸ αἶσθημα τῆς κοινωνικῆς εὐθύνης, ὅπως βεβαιώνουν τὰ παραδείγματά τους. Φτάνει νὰ ρίξῃ κανεὶς μιὰ ματιὰ στὰ λήμματα τῆς βυζαντινῆς καὶ τῆς νεοελληνικῆς τοῦ Μεγάλου Λεξικοῦ τοῦ Δ η μ η τ ρ ά κ ο υ: βλέπε λόγου χάριν: ἀγιόδουλοι, ἀγιοκοίμητος, εὐαγγέλιον κ.ἄ.

3. Βλέπε πρόχειρα, Ν ε ο ε λ λ η ν ι κ ῆ Γ ρ α μ μ α τ ι κ ῆ (τῆς Δημοτικῆς), ΟΕΣΒ, Ἀθῆνα 1941, σ. 97, § 214.

4. Κ. Μ έ ρ τ ζ ι ο υ, Μνημεῖα Μακεδονικῆς Ἱστορίας, Θεσσαλονίκη 1947, σ. 209-255.

τίς στέλνουν στὸν ἐμπορικό τους ἀντιπρόσωπο στὴ Βενετιά. Ἐνάμεσα στὶς ἐπιστολὲς αὐτὲς εἶναι καὶ μιὰ μὲ ἡμερομηνία 12 Ἰουλίου τοῦ 1696, ποὺ τὴ στέλνει ἀπὸ τὴν Ὀχρίδα ὁ ἔμπορος Νικόλαος Δέδου. Μὲ τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ ὁ Δέδου παραγγέλλει στὸν ἐμπορικό του ἀντιπρόσωπο στὴ Βενετιά νὰ τοῦ στείλῃ διάφορα ἐμπορεύματα. Κοντὰ στὰ ἄλλα ποὺ τοῦ γράφει εἶναι καὶ τοῦτο: «στήλε μου ἀπὸ τὴν φάπρικα τὸ ἄλικο: ράζο φιστηκὶν πράτζα 100...»¹.

Ἐκτὸς τῆς ἐπιστολῆς αὐτῆς ὁ Μέρτζιος δημοσίεψε μόνον περίληψη ἢ ἀποσπάσματά της. Τὸ χωρίο αὐτὸ τὸ ἔδωσε ἔτσι: «στεῖλέ μου ἀπὸ τὴν «φάμπρικα» τὸ ἄλικο ράζο μπράτζα 200...». Τὴν ἴδια ἐπιστολὴ δόλακερῃ τὴ δημοσίεψε ἀργότερα ὁ Ἰωακείμ Μαρτινιανός. Ὁ Μαρτινιανός τὸ χωρίο αὐτὸ τὸ διάβασε: «στήλε μου ἀπὸ τὴν φάμπρικα τοῦ Ἄλικου ράζο φιστηκὸν πράτζα 200...»².

Στὸ χωρίο αὐτὸ ὁ Μέρτζιος τὴ λέξη *φάμπρικα* τοῦ Δέδου τὴ γράφει *φάμπρικα* καὶ τὴ βάζει μέσα σὲ εἰσαγωγικά. Τὴ λέξη *ἄλικο* τὴ γράφει μὲ δασεία καὶ τὴν παίρνει γιὰ ἐπιθετικὸ προσδιορισμὸ στὸ *ράζο*. Ἀλλὰ στὸ κείμενο τοῦ Δέδου ὕστερα ἀπὸ τὴν λέξη *ράζο* ἀκολουθεῖ ἡ λέξη *φιστηκὶν* καὶ αὐτὴ εἶναι ἴσια ἴσια ποὺ δείχνει τὸ χρῶμα τοῦ *ράζο*. Ὁ Μέρτζιος ὅμως δὲν τὸ πρόσεξε αὐτὸ καὶ ἐπειδὴ νόμισε πὼς εἶχε τὴ φράση τὸ *ἄλικο ράζο φιστηκὶν* καὶ δὲ μπόρεσε νὰ βγάλῃ νόημα, ἀναγκάστηκε νὰ παραλείψῃ τὸ *φιστηκὶν*. Μὰ καὶ πάλι ὅποιος διαβάσει τὴ φράση ἔτσι, ὅπως τὴν ἔγραψε ὁ Μέρτζιος, ἀναρωτιέται ἀμέσως: γιὰ ποιοὺ *ἄλικο ράζο* πρόκειται; Γιατί ὁ Δέδου δὲ μίλησε γιὰ κάτι τέτοιο παραπάνω. Δὲ μπορούμε λοιπὸν νὰ σχετίσουμε τὸ *ἄλικο* μὲ τὸ *ράζο*. Ὁ Μαρτινιανός ὡστόσο, Βορειοελλαδίτης κι αὐτός, μὰ λόγιος, ἔγραψε τὸ *ἄλικο* μὲ κεφαλαῖο Α (ἄλφα) καὶ σὲ πτώση γενικὴ τοῦ Ἄλικου σὰν νὰ ἦταν λέξη ἑλληνικὴ καὶ φύλαξε καὶ τὸν τόνο του στὴν προπαραλήγουσα. Μὰ, ἐνῶ εἶχε ὑπόψη του τὴν ἰδιόχειρη ἐπιστολὴ τοῦ Δέδου, διάβασε ὡστόσο *φιστηκόν*, ἀντὶ *φιστηκὶν*.

Ὅμως, ὅπως κι ἂν εἶναι, τὸ χωρίο αὐτὸ ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Δέδου δίνει τὴν πιὸ ὑπεύθυνη ἀπάντηση στὴν ἀπορία μας γιὰ τὴν ἐτυμολογία τῆς λέξεως Ἄλικο.

α) Θ' ἀναλύσουμε τὸ χωρίο ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴ φράση: *ἀπὸ τὴν φάμπρικα τὸ Ἄλικο*. Ἐδῶ φαίνεται ἀμέσως πὼς τὸ *ἄλικο* σχετίζεται μὲ τὸ *φάμπρικα*, ἀλλὰ ἡ σχέση τους φαίνεται καθαρότερα, ἂν βάλουμε τὸ *ἄλικο* σὲ πτώση γενικὴ καὶ μὲ κεφαλαῖο τὸ Α (ἄλφα) τοῦ Ἄλικου, ποὺ νὰ δείχνῃ τὸν ἰδιοχτήτη τῆς φάμπρικας. Τὸ τοῦ Ἄλικου δηλαδὴ εἶναι γενικὴ χητηκὴ στὸ *φάμπ-*

1. Μέρτζιου, Μνημεῖα, σ. 214, ἐπιστ. 9.

2. Ἰ. Μαρτινιανοῦ, Ἡ Μοσχόπολις (1330-1930), Θεσσαλονίκη 1957, σ. 102, σημ. 1. Ἡ ἐπιστολὴ αὐτὴ τοῦ Δέδου, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Μέρτζιος, ὑπάρχει στὰ *Documenti Greci No 314* τοῦ Κρατικοῦ Ἀρχείου τῆς Βενετίας (Μέρτζιου, Μνημεῖα, σ. 209).

πρικα. Γιατὶ αὐτὴ εἶναι ἡ σωστὴ σχέση *φάμπρικας* καὶ *Ἄλικο*. Ἀλλὰ ὁ Δέδου ἀπὸ ὑπερβολὴ καθαρολογίας (*excès de pureté*) προτίμησε τὴν ὀνομαστικὴ ἀπὸ τὴ γενικὴ¹. Τὸ γλωσσικὸ αὐτὸ φαινόμενο εἶναι τῶν Βόρειων Ἑλληνικῶν Ἰδιωμάτων καὶ ὁ Δέδου σὰν Βορειοελλαδίτης νόμισε πὼς ἂν ἔγραφε τὸ *Ἄλικο* (ὀνομαστικὴ) ἀντὶ τοῦ *Ἄλικου* (γενικὴ) θὰ ἔκαμνε τὴ φράση τοῦ πιδὸ λόγια. Ἴσως ὁμως σ' αὐτὸ νὰ τὸν παράσυρε καὶ τὸ τελικὸ ο (μικρὸ) τῆς λέξεως *Alico*. Ὅπως κι ἂν τὸ πάρουμε ὥστόσο τὸ *Ἄλικο* σχετίζεται μὲ τὸ *φάμπρικα*. Γι' αὐτὸ καὶ τὴ λέξις *ράζο* εἴμαστε ἀναγκασμένοι τώρα νὰ τὴ σχετίσουμε μόνον μὲ τὴν λέξις *φιστηκί* ποὺ ἀκολουθεῖ.

β) Ὁ Δέδου, ὅπως βεβαιώνουν οἱ ἐπιστολές του ποὺ δημοσίεψε ὁ Μέρτζιος, στὶς παραγγελιές του, κοντὰ στὰ ἄλλα ποὺ ζητᾶει γιὰ τὰ ἐμπορεύματά του, ὀρίζει καὶ τὴ *φάμπρικα* ἢ τὸ *μ α γ α ζ ι ἀπ'* ὅπου θέλει νὰ τοῦ τὰ ἀγοράση ὁ ἐμπορικὸς του ἀντιπρόσωπος. Ἔτσι στὴν ἴδια ἐπιστολὴ τῆς 12 Ἰουλίου τοῦ 1696 γράφει: «στήλε μου ἓνα πανὶ σότο πράσινο καὶ σότο σκαρλάτο *κ α ι τ ἄ δ υ ὀ ν ἄ ε ἴ ν α ι ἀ π ὸ τ ὸ ν Π ἔ τ ρ ο Ν ἔ γ ρ η*». Μὲ ἄλλη του ἐπιστολὴ ἀπὸ τὸ Διρράχι τῆς 25 Ἰουνίου τοῦ 1696 ὁ Δέδου παραγγέλλει: «στήλε μου...καὶ 36 ἀτλάζια κρεμεζίν *ἀ π ὸ τ ὸ ν Φ ο υ ν τ ἄ ν α*»². Τὸ ἴδιο καὶ πάλι μὲ τὴν ἴδια ἐπιστολὴ τῆς 12 Ἰουλίου 1696 παραγγέλλει: «...στήλε μου ἀπὸ τὴ *φάμπρικα τὸ ἄλικο*...»³. Τὸ *Alico* αὐτὸ δηλαδὴ δὲν εἶναι παρὰ τὸ ὄνομα, ἢ φῖρμα τῆς *φάμπρικας* ἀπ' ὅπου ἤθελε νὰ τοῦ ἀγοράση ὁ ἐμπορικὸς του ἀντιπρόσωπος τὰ 100 μπράτσα *ράζο φιστικί*.

Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ χωρίου ἂν ἀρχίσουμε τὴν ἀνάλυσή του,

1. Εἰδικὰ γιὰ τὸ φαινόμενο τῆς ἀντικώφωσης στὴ Δυτικὴ Μακεδονία ἔχει γράψει ὁ Μάνεσης (βλ. Σ τ. Μ ἄ ν ε σ η, Ἀντικωφωτικά φαινόμενα βορείων ἰδιωμάτων. Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ Λεξικογραφικὸ Δελτίο τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, τ. ΙΑ' (1966-1967), σ. 40-49. Ἡ σελίδωση 1-69 δὲν ξέρω ποιά σχέση παρουσιάζει μὲ τίς σελίδες τοῦ Δελτίου). Ὁ Μ ἄ ν ε σ η σ μελέτησε βέβαια σοβαρὰ τὸ πρόβλημα, ὅπως δείχνει ἡ ἐξαντλητικὴ βιβλιογραφία του, σὲ παραδείγματα ὁμως ποὺ δὲν ἄκουσε καλά. Δὲ μπορεῖ λόγου χάρι νὰ ἄκουσε *τελεγραφήσω* (σ. 23, σημ. 2), οὔτε *φελέττο* (σ. 23, σημ. 3), οὔτε καὶ τόσα ἄλλα παραδείγματα λαθεμένα ποὺ μεταχειρίζεται. Ἡ Λαογραφία, ὅπως ξέρουμε, σ' ὅποιο παρακλάδι τῆς κι ἂν τὴν πάρουμε, δὲν ἔχει σχέση οὔτε μὲ τὸ Γραφεῖο οὔτε μὲ τὰ ἐπίσημα προσώπατα τῶν χωριῶν (Πρόεδρος ἢ Γραμματέας τῆς Κοινότητος, παπάς, ἀγροφύλακας, Τ.Ε.Α., παλιὸς χωροφύλακας ἐγκαταστημένος ἀπὸ ἄλλο χωριό), μὰ μόνον μὲ τὸν ἴδιο τὸ Λαὸ ποὺ θὰ τὸν πλησιάσης καὶ θὰ τὸν ζήσης ἀπὸ κοντὰ σὲ ὅλα τὰ φανερώματα τῆς ζωῆς του. Γιὰ τὸ φαινόμενο ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ, θὰ φέρω μερικὰ παραδείγματα ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ Φ. Παπανικολάου, Λαογραφία Δυτικῆς Μακεδονίας, τ. Α', Θεσσαλονίκη 1962; ἀπὸ καθόταν ἀντὶ ἀποῦ καθόταν (σ. 193, τραγ. 4), Βουκορέστι ἀντὶ Μπουκουρέστι (σ. 193, τραγ. 7), ἀπὸ μαγεύει ἀντὶ ἀποῦ μαγεύει (σ. 261, τραγ. 243) κ.ἄ.π. Θυμᾶμαι ἐπίσης συμφοιτητὴ μου Δυτικομακεδόνα ποὺ τὸ κουτὶ τὸ ἔλεγε *κοτί*. Καὶ ὁ Δέδου λοιπὸν ἔγραψε τὸ *άλικο* ἀντὶ τοῦ *άλικου* εἴτε ἀπὸ τάση λογιωτατιστικὴ εἴτε γιὰ ἐπὶ τὸ καταλάβαινε.

2. Μέρτζιο, Μνημεῖα, σ. 213, ἐπιστ. 7.

3. Μέρτζιο, Μνημεῖα, σ. 214, ἐπιστ. 9.

πάλι στο ίδιο συμπέρασμα φτάνουμε: πώς το *άλικο* σχετίζεται μόνο με το *φάμπρικα* και όχι με το *ράζο*. Έτσι βλέπουμε πώς το *φιστηγκι* αναφέρεται στο *ράζο* και, όπως είδαμε, θέλει να δείξει το χρώμα του. Όπως διαπιστώνουμε κίολας από την ίδια την επιστολή ο Δέδου παραγγέλνει πάντοτε με τη μεγαλύτερη σαφήνεια και ακριβολογία και το *εϊδος* του ύφασματος που θέλει και το *χρώμα* του. Στην ίδια επιστολή του λόγου χάρη διαβάζουμε: «ένα πανί (=τόπι) σότο *πράσινο* και σότο *σκαρλάτο*: (=κόκκινο), *πράσινο* σάν αυτό να είναι ή βαφή του». Άλλα και σε άλλη επιστολή του Δέδου που δημοσίεψε πάλι ο Μέρτζιος διαβάζουμε: «36 *ατλάζια κρεμεξίν* (=κόκκινα), λοντρίνες δυο πανιά (=τόπια) *άλικα*, 2 πανιά *σκαρλάτα*, να μην είναι *άνοιχτά*, μόνον να είναι κόκκινα, 1 πανί *μαβί*, ένα πανί *κολόρ* (=χρώματος) *δισμιράτιδω* ή γουν *ζουμπρούτι* (=σμαραγδί), 1 πανί *πράσινο* και *όχι* *άνοιχτό...*»¹.

Μά και οί άλλοι έμποροι, όταν παραγγέλνουν ύφασματα στην Βενετιά στις επιστολές τους γράφουν σταθερά πρώτα το *εϊδος* του ύφασματος και έπειτα το *χρώμα*. Οί επιστολές τους αυτό βεβαιώνουν. Έτσι λοιπόν ο τρόπος που έγραφαν και αυτοί τις επιστολές τους βεβαιώνει ό,τι παρατηρούμε και στην επιστολή του Δέδου: πώς το *ράζο* συνδέεται με το *φιστηγκι* και όχι με το *φάμπρικα*. Όταν λοιπόν ο Δέδου βάζει τη λέξη *φιστικι* δίπλα στη λέξη *ράζο*, για να δείξει το χρώμα του, δε μπορούμε να πάρουμε το *ράζο* και να το συνδέσουμε με το *άλικο*, αφού αυτό μόνο με το *φάμπρικα* μπορεί να συνδεθί. Άλλιώς και ή λέξη *φιστικι* και ή λέξη *φάμπρικα* μένουν ξεκάρφωτες και δέν λένε τίποτε ούτε ή μιá ούτε ή άλλη. Έτσι θέλουμε δε θέλουμε ή λέξη *φιστικι* πάει στην προηγούμενη λέξη *ράζο* και το *άλικο* με τη σειρά του μετατοπίζεται παραπάνω και πάει στη λέξη *φάμπρικα*. Έτσι μόνο τώρα μπορούμε να σχετίσουμε τις λέξεις *φάμπρικα* με το *άλικο* και *ράζο* με το *φιστικίν*, γιατί μόνο τώρα παρουσιάζουν την πιό λογική σύνδεση μεταξύ τους.

Καταλαβαίνουμε πια εύκολα το νόημα του χωρίου αυτού: ο Δέδου παραγγέλνει στον έμπορικό του αντιπρόσωπο στη Βενετιά, μαζί με άλλα έμπορεύματα, να τους στείλη και 100 πήχεις ύφασμα *φιστικι*, αλλά να είναι από τη *φάμπρικα* του *Aliso* και όχι από άλλη. Γιατί την εποχή αυτή στην Βενετιά λειτουργούσαν και άλλες *φάμπρικες*². Έτσι ή ακριβολογία της επιστολής του Δέδου οδηγεί όλόισια στο συμπέρασμα πώς ή λέξη *Aliso* είναι όνομα κύριο και σημαίνει το όνομα, τη φίρμα μιás *φάμπρικας* που λειτουργούσε την εποχή αυτή στη Βενετιά³.

1. Μέρτζιου, Μνημεία, σ. 214, έπιστ. 7.

2. Η *φάμπρικα Murano* που λειτουργεί ακόμα και σήμερα στη Βενετιά, σε όμωνο προάστειό της, με παγκόσμια φήμη, είναι από πολú παλιότερη εποχή.

3. Στη Σικελία υπάρχει ποταμός που τον λένε *Aliso*. Ίσως ό ίδρυτής της βιοτεχνίας *Aliso* να έδωσε στην επιχείρησή του το όνομα του ποταμού της πατρίδας του ή πάντως της

Τῆς ἴδιας περίπου ἐποχῆς μέ τὸ *άλικο* ἔχουμε καί ἄλλα βιοτεχνικά προϊόντα πού πῆραν τὸ ὄνομά τους ἀπὸ τὴ φίρμα τῆς φάμρικας ἢ ἀπὸ τὸν τόπο τῆς παραγωγῆς τους ἢ ἀπὸ κάποια ἄλλη αἰτία, ὅπως μπορούμε νὰ συμπεράνουμε πάλι ἀπὸ τὴν ἴδια ἀλληλογραφία τῶν Μακεδόνων ἐμπόρων. Ἐτσι λόγου χάρι ἔχουμε τὸ ὕφασμα *λοντρίνα* (ἀπὸ τὸ Λόντρα, Λονδῖνον), *βεζεντίν* (ἀπὸ τὴ Vicenza, Vicentino), *Parangon* ἢ *Parangou* (ἀπὸ τὸ κυβερνητικὸ γραφεῖο, ὅπου δοκίμαζαν τὴ γνησιότητα καί τὴν ποιότητα τῶν ὕφασμάτων). Τὸ φαινόμενο ἐξάλλου νὰ κυκλοφοροῦν τὰ διάφορα προϊόντα μέ τὸ ὄνομα τῆς φάμπρικας τους ἢ μέ τὸ ὄνομα πού τοὺς ἔδωσε αὐτή, εἶναι συνήθεια πού τὴν καθιέρωσαν προπάντων οἱ νεώτεροι χρόνοι, μέ τὴ βιοτεχνία παλαιότερα καί μέ τὴ βιομηχανία σήμερα. Σήμερα μάλιστα τὰ τυποποιημένα προϊόντα τῆς μαζικῆς παραγωγῆς κυκλοφοροῦν σ' ὅλον τὸν κόσμον μέ τὴν καθιερωμένη φίρμα τους. Κάτι ἀνάλογο γιὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ ἦταν καί τὸ *άλικο* (ὕφασμα).

5. Τὸ *άλικο* σὰν χρῶμα, ὅπως ξέρομε, δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ἀπόχρωση τοῦ κόκκινου πού εἶναι χρῶμα βασικὸ καί τὸ ξέρουσιν ὅλοι οἱ λαοὶ τῆς γῆς σὲ ὄλες του τὶς ἀποχρώσεις, ὅπως τὸ βλέπουσιν στὰ λουλούδια, στὰ φύλλα τῶν φυτῶν καί τῶν δέντρων, στοὺς καρποὺς τῆς πατρίδας τους. Γι' αὐτὸ φυσικὰ καί γιὰ τὴν κάθε ἀπόχρωσή του ἔχουν στήν κάθε γλώσσα καί τὴν ἀνάλογη λέξη τους, μιὰ καί δὲν ὑπάρχει γωνιὰ τῆς γῆς μέ βλάστηση, δίχως κάποιο κόκκινο λουλουδάκι. Ἡ μυθολογία, τὰ παραμύθια, ἡ λαογραφία, ἡ λογοτεχνία καί πρὸ πάντων ἡ ποίηση τοῦ κάθε λαοῦ, τὶς εἰκόνες, τὶς παρομοιώσεις, τὶς μεταφορὲς τὶς συνταιριάζει πάντα καί μέ τὴν βοήθεια τοῦ κόκκινου χρώματος. Καί ἀληθινὰ ὁ λεξιλογικὸς πλοῦτος γιὰ τὸ κόκκινο χρῶμα καί τὶς ἀποχρώσεις του τῆς κάθε γλώσσας (ριζικά, παράγωγα, σύνθετα) εἶναι ἀστέρειος.

6. Στὰ χρόνια ὡστόσο τῆς Τουρκοκρατίας ὁ Λαός μας γιὰ τὸ κόκκινο ἀνοιχτὸ χρῶμα ἢ γιὰ τὸ κόκκινο τῆς φωτιᾶς, μεταχειρίστηκε τὴ λέξη *άλικο*, μιὰ λέξη πού δὲν τὴν ἤξερε ἀπὸ τὰ χρόνια τὰ Βυζαντινά. Πότε καί ἀπὸ ποῦ τὴν πῆρε τὴ λέξη αὐτή;

Ἀπὸ τὴν ἀλληλογραφία τῶν Ἑπειρωτῶν ἐμπόρων τῆς Βενετιᾶς μαθαίνουμε πὼς στὶς ἀρχές τοῦ 17ου αἰῶνα τὰ ὕφασματα πού ἐμπορευόνταν ἦταν ἀκόμη *ράζα κολοράδα φίνα* ἢ *βελούτα κριμιζιά... ράζα κριμιζιά κάθε λογῆς* κ.λ.¹. Γιὰ *άλικο* δὲ μιλοῦν. Κατὰ τὸ τέλος ὅμως τοῦ ἴδιου αἰῶνα οἱ Μακεδόνες ἔμποροι θὰ μιλήσουν γιὰ *ράζο άλικο* γιὰτὶ ἴσια ἴσια τὴν ἐποχὴ αὐτὴ βγήκαν στήν ἀγορὰ τὰ *άλικο* ὕφασματα. Ἀλλὰ τί ἦταν αὐτὸ τὸ *άλικο* ὕφασμα;

περιοχῆς ἀπ' ὅπου καταγόταν, ἓνα φαινόμενο δηλαδὴ πού τὸ παρατηροῦμε τόσο συχνὰ σὲ βιοτεχνίες, βιομηχανίες ἢ σὲ ἄλλες λογῆς-λογῆς ἐπιχειρήσεις.

1. Μέρτζιου, Μνημεῖα, σ. 214, ἐπιστ. 7, σ. 217, σημ. 1, σ. 220, σημ. 4. Πρβλ. ἀκόμα καί τὰ ὄπλα: καριοφίλι (*Carlo e figlio*), μαρτίνι (*F. Martini*), γκράς (*Gras*) κ.λ.

Τὸ *ἄλικο* ὕφασμα οὔτε μόνο σὰν ὕφασμα, οὔτε μόνο σὰν χρῶμα τὸ καθένα ξεχωριστά, εἶχε καμιά ιδιαίτερη ἀξία, μὰ μόνο σὰν μιὰ ἐνότητα ὕφασματος καὶ χρώματος συνταιριασμένη¹ ποὺ νὰ μὴ μπορῆς νὰ τὴ χωρίσης στὰ δύο τῆς συστατικά. Τὸ ὕφασμα πυκνὸ, στρωτὸ καὶ ἀραχνοῦφαντο. Τὸ χρῶμα τοῦ πάλι κόκκινο ἀνοιχτό, κρέχτο καὶ ζωηρό, μὰ καὶ καλοβαμμένο σ' ἕναν σταθερὸ χρωματισμό, ποὺ οὔτε νὰ κόβῃ οὔτε νὰ βγάξῃ. Ἔτσι ποιότητα ὕφασματος καὶ χρωματισμὸς τοῦ ἔδιναν μιὰ φανταχτερὴ καὶ ταυτόχρονα εὐγενικὴ φινέτσα ποὺ σὲ τραβοῦσε καὶ τὸ πρόσσεχες. Κι αὐτὰ εἶναι ποὺ καθιέρωσαν τὸ *ἄλικο* καὶ σὰν χρῶμα τῆς μόδας, μιᾶς μόδας ὅμως ποὺ ὅσο περνοῦσαν τὰ χρόνια, τόσο ἀκόμα περισσότερο καταχοῦσε τὴν ἀγορά². Γι' αὐτὸ καὶ ὁ Λαὸς μας τὸ χρῶμα τοῦ *ἄλικου* ὕφασματος τὸ μιμῆθηκε γιὰ τὰ πλεχτὰ καὶ τὰ ὕφαντά του, ὥστε μὲ τὸν καιρὸ νὰ πολιτογραφῆσῃ καὶ τὴ λέξι *ἄλικο* στὴν γλῶσσα του καὶ νὰ τὴ μεταχειρίζεται πιά σὰν νὰ τοῦ ἦτανε πατροπαράδοτη. Μὰ καὶ ὄχι μόνο αὐτό. Ἔκαμε κιόλας καὶ παράγωγά της. Ἔτσι στὴ Σιάτιστα, ἐξὸν ἀπὸ τὴ λέξι *ἄλικο*, ἔχουν καὶ τὸ ἀμετάβατο ρῆμα *ἀλ'κίζον* (=παίρνω *ἄλικο* χρῶμα, *ἄλικη* ὄψη), ἐνῶ στὴ Λόζνιτσα (Γέρμα τώρα) ἔχουν τὸ οὐσιαστικὸ *ἀλ'κάδα* (=κοκκινάδι, ἐρυθρότης)³. Κοντὰ στὴ σπιτικὴ χειροτεχνία τὸ *ἄλικο* τὸ μεταχειρίστηκε καὶ ἡ βιοτεχνία, ἐνῶ ἀργότερα τὰ νηματοβαφεῖα τῆς Λάρισας, τοῦ Τούρναβου, τῶν Ἀμπελακιῶν⁴ καὶ ἄλλων

1. Κ. Μέρτζιου, Τὸ ἐν Βενετιά Ἑπειρωτικὸν Ἀρχεῖον, «Ἑπειρωτικὰ Χρονικά», τ. 11 (1936), σ. 47, ἐπιστ. 8, τῆς 28 Ὀκτωβρίου τοῦ 1626 καὶ 54, ἐπιστ. 8, τῆς 7/7 Ἀπριλίου τοῦ 1631.

2. Ὁ ἔμπορος Δημ. Καστρίσιος, ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, μὲ ἐπιστολὴ τοῦ ἀπὸ τὶς 2 τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1696, παραγγέλλει στὸν ἐμπορικὸ τοῦ ἀντιπρόσωπο στὴ Βενετιά νὰ τοῦ στείλῃ 7 κομμάτια ἀτουλάζια γιὰ λατζάδες κοιμέζι κι ἕνα κομμάτι *ἄλικο*. Ὅπως βλέπουμε λοιπὸν ἀπὸ τὴν ἐπιστολὴ αὐτὴ τὸ χρῶμα *κρεμεζί*, ὅπως καὶ τὸ *κόκκινο* γενικά, καὶ τὸ *σαρλάτο* τὰ μεταχειρίζονταν γιὰ βάψιμο ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ποιότητα τοῦ ὕφασματος, ἐνῶ γιὰ τὸ *ἄλικο* ἔπρεπε τὸ ὕφασμα νὰ εἶναι διαλεχτὸ (Μέρτζιου, Μνημεῖα, σ. 219, ἐπιστ. 21). Ἐνας ἄλλος ἔμπορος ἀπὸ τὴν Καβάγια, πολιτεία τῆς Ἀλβανίας, ὁ Μέτο [*Ἀχμέτ*] Κέσης, σὲ ἐπιστολὴ τοῦ ἀπὸ τὶς 23 τοῦ Φλεβάρη τοῦ 1697 γράφει στὸν ἐμπορικὸ τοῦ ἀντιπρόσωπο στὴ Βενετιά «...τῆς ἔστειλα [τῆς εὐγενείας σου] μιὰ βελέντζα καὶ σὲ παρακαλῶ νὰ μοῦ τὴν βάψῃς κόκκινη...» (Μέρτζιου, Μνημεῖα, σ. 221, ἐπιστ. 27). Τὸ κόκκινο αὐτὸ πρέπει νὰ εἶναι τὸ *ἄλικο*. Ἦτανε φυσικὸ, μὲ τὸν καιρὸ, ὅσο ἡ βιοτεχνία ἔβγαζε καλύτερα ὕφασματα, τὸ *ἄλικο* σὰν ὕφασμα νὰ τὸ ξεπεράσουν· ἔμεινε ὅμως τὸ χρῶμα τοῦ ποὺ τὸ μεταχειρίστηκαν σὲ νέες ποιότητες ὕφασμάτων καὶ πλεχτῶν.

3. Ἔτσι στὴ Σιάτιστα λένε=*ἀλ'κω* τον φουμί, ἢ *πίτα* (ἐκεῖ ψήνουν στὸ χωριάτικο φουῦρνο ἢ στὴ γάστρα), δηλαδὴ πῆρε χρῶμα ἀλαφρὸ κοκκινωπό. Λένε ὅμως καί: *πιῆριν* *ιένα* *ἄλ'κω* *χρουῶμα* *οἱ* *πιλιέζ* *μ'*, *φουβιρονό* (=δηλαδὴ πάρα πολὺ ὠραῖο). Λένε ἀκόμα *ἄλικη* καὶ τὴ γούνα ποὺ κάνουν ἀπὸ τὴν πυρόξανθη ράχη τῆς ἀλεπούς, ὅταν τὴ σκοτώνουν τὸ χειμῶνα, ποὺ τὸ μαλλί της βρίσκεται στὴν καλύτερὴ του ὥρα. Στὴ Λόζνιτσα λένε: *πίμριν* *ἀλ'κάδα* *τον* *προνόσουπον* *τ'*.

4. Στ' Ἀμπελάκια κιόλας θὰ μιλήσουν καὶ γιὰ *κοκκιναδικὴν τέχνην* (=δηλαδὴ γιὰ

βουνίσια ἀστικῶν Κοινοτήτων ἄρχισαν μαζικὴ παραγωγὴ νηματοβαφῆς στὴν ἀπόχρωση τοῦ ἄλικου, ὥστε τὸ ἑλληνικὸ ἄλικο νῆμα νὰ καταχτήσῃ γιὰ μισὸ περίπου αἰῶνα τὶς ἀγορὲς τῆς Αὐστροουγγαρίας, τῆς Γερμανίας, τῆς Ἰταλίας καὶ ἄλλων ἐμπορικῶν κέντρων τῆς Εὐρώπης¹.

7. Τὸ φαινόμενο ἔχει τὴν ἱστορικὴ του ἐξήγηση. Ἡ ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης (1453) καὶ ἡ ἀνακάλυψη τῆς Ἀμερικῆς (1492) σχετίζονται μὲ μιὰ βαθιὰ κοινωνικοοικονομικὴ ζύμωση στὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη μὲ ἀποτέλεσμα τὸν ἐπαναστατικὸ μετασχηματισμὸ τοῦ παλιοῦ κόσμου σὲ μιὰ νέα κοινωνικὴ μορφή, τὴν ἀστικὴ. Παράγοντας ἀποφασιστικὸς γιὰ νὰ περάσουμε ἀπὸ τὴ μιὰ ἐποχὴ στὴν ἄλλη στάθηκε ἡ πρόοδος τῆς τεχνικῆς καὶ τῆς χημείας, ποὺ ἄλλαξαν καὶ τὰ μέσα καὶ τὸν τρόπο τῆς παραγωγῆς τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν καὶ καθόρισαν φυσικὰ καὶ ὅλες τὶς ἄλλες κοινωνικὲς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς αὐτῆς. Ἐκφραστὴς πάλι ὄλων αὐτῶν τῶν μετασχηματισμῶν καὶ τῶν ἀλλαγῶν εἶναι ἡ βιοτεχνικὴ παραγωγὴ ποὺ στὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη τὴν ἀντιπροσωπεύουν προπάντων ἡ Φλάντρα καὶ ἡ Ὁλλανδία, ἐνῶ στὴν Ἰταλία οἱ ἰδιότυπες Δημοκρατίες τῆς Γένοβας, τῆς Πίζας, τῆς Βενετίας κ.ἄ.

Ἀπὸ τὶς Δημοκρατίες αὐτὲς τὴν πιὸ ἐξελιγμένη μορφή βιοτεχνίας παρουσιάζει ἡ Βενετιὰ, ποὺ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ζοῦσε ἀκόμα τὴν ἀκμὴ της, μὲ τὴν ἐπιχειρηματικὴ της δραστηριότητα, καὶ στὴν ἐνδοχώρα τῶν ἀνατολικῶν παραλίων τῆς Ἀδριατικῆς θάλασσας εἶχε τὴν πρώτη της ἐπαφὴ καὶ μὲ ἄλλες βουνίσιας ἀστικὲς κοινότητες τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδας, ἀλλὰ προπάντων μὲ τὴ Μοσχόπολη. Ἡ Μοσχόπολη τὴν ἐποχὴ αὐτὴ εἶχε ἀναπτύξει μιὰ ἀξιόλογη χειροτεχνία. Ἀνάμεσα λοιπὸν στὴ Βενετιὰ καὶ στὴ Μοσχόπολη ἀρχίζει νὰ ἀναπτύσσεται ἓνα ζωηρὸ ἀνταλλακτικὸ ἐμπόριο σὲ πρώτες ὕλες καὶ χειροτεχνικὰ καὶ βιοτεχνικὰ προϊόντα ποὺ βοήθησε τὴ Μοσχόπολη νὰ περάσῃ ἀπὸ τὸ στάδιο τῆς σπιτικῆς χειροτεχνίας στὸ στάδιο τῆς ὀργανωμένης βιοτεχνίας μὲ γενικότερη καὶ πιὸ ἀποφασιστικὴ ἐπίδραση. Ἡ Μοσχόπολη γίνεται τώρα τὸ κέντρο γιὰ τὴν ἀνάπτυξη ἀνάλογης βιοτεχνικῆς παραγωγῆς καὶ σὲ ἄλλες βουνίσιας ἀστικὲς κοινότητες τῆς Ἡπείρου, τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θεσσαλίας, ὥστε οἱ κοινότητες αὐτὲς νὰ γίνουν βασικὰ φυτόρια γιὰ τὴν οἰκονομικὴ προκοπὴ τῆς σκλαβωμένης πατρίδας μας.

Ἀπὸ ἓναν πίνακα ποὺ ἔχει συντάξει ὁ Μαρτινιανὸς μὲ βάση τὴν ἀλληλογραφία τῶν ἐμπόρων τῆς Μοσχόπολης μὲ τοὺς ἐμπορικοὺς τοὺς ἀντιπροσώπους στὴ Βενετιὰ γιὰ τὰ βιοτεχνικὰ προϊόντα ποὺ ἔστειλε αὐτὴ στὴ Μο-

τὴν τέχνη νὰ βάθουν κόκκινα νήματα). Βλ. Ἡ λ. Γ ε ω ρ γ ί ο υ, Νεώτερα στοιχεῖα περὶ τῆς Ἱστορίας καὶ τῆς Συντροφίας τῶν Ἀμπελακίων ἐξ ἀνεκδότου ἀρχείου, Ἀθήνα 1950, σ. 18, ἐπιστ. 3. Γιὰ τ' Ἀμπελάκια βλέπε τὸ βιβλίο τοῦ Γ. Κ ο ρ δ ἄ τ ο υ, Τ' Ἀμπελάκια καὶ ὁ μῦθος γιὰ τὸ Συνεταιρισμὸ του, ἀνατύπωση, Ἀθήνα 1973.

1. Κ ο ρ δ ἄ τ ο υ, Τ' Ἀμπελάκια, σ. 37-50.

σχόπολη, βλέπουμε τήν ποικιλία τῆς βιοτεχνικῆς τῆς παραγωγῆς, ἀλλά καί τήν ἀξιόλογη ποιότητα τῶν προϊόντων τῆς αὐτῶν ἀπό τὸ 15ον αἰῶνα καί ὕστερα¹. Ὁ πίνακας αὐτὸς δὲ δείχνει μόνον τὸ βαθμὸ τῆς βιοτεχνικῆς ἀνάπτυξης τῆς Βενετιᾶς, ἀλλὰ καί τῆ χειροτεχνικῆ καί βιοτεχνικῆ ἀνάπτυξη καί τῆς Μοσχόπολης καί ταυτόχρονα καί τὸ ὑψηλὸ πολιτιστικὸ τῆς ἐπί-

1. Ἡ Μοσχόπολη ἔπαιρνε ἀπὸ τῆ Βενετιᾶ: «...τόσχας διαφόρους, διαφόρων χρωμάτων, βελουδα ἐπίσης, brocates ὑφασμάτια χρυσοῦφῃ, ὑφασμά τι ἐκ μετάξης, μαλλίου ἢ βάμβακος, πεποικιλμένον μὲ σχήματα χρυσοῦφῃ, σειρήτια brocart, ὡς τὰ ἀπεκάλουν, κλωστὰς ἐκ μετάξης, γαϊτάνια διαφόρων ποιότητων, χρωμάτων, χόνδρους καί πλοκῆς, εἶδη τόσχας, τῆς ὁποίας ἐπιτόπια ἰδίως συνήθειαι ἐποιοῦν ποικίλην χρῆσιν, ὡς καί ἀνά τὴν Ἄνατολὴν ἐγίνετο μεγάλη ταύτης κατανάλωσις καθ' ὅλον τὸν ΙΖ' καί ΙΗ' αἰῶνα, ὕαλον, ὑάλινα εἶδη ποικίλα καί φαγεντιανὰ ἀγγεῖα, ὡς πιάτα, καράφες, μαστραπάδες ἐγχρώμους καί ὅ,τι ἂν χρήσιμον ἐν τῷ οἰκογενειακῷ βίῳ παρ' ὄλαις ταῖς κοινωνικαῖς τάξεσι, δαμασκηνὰ ὑφάσματα, καρπούς ξηρούς, ράμματα διάφορα, ἰδιαίτερα χρυσὰ γαϊτάνια ποικιλοειδῆ, χρήσιμα τότε εἰς διακόσμησιν ἐσωτερικοῦ ἢ ἐξωτερικοῦ ἐπανωφορίων τῶν ἀνδρῶν, βέηδων πρὸ πάντων ἢ ἀγάδων, δι' ἐπανωφορία τῶν χανομισσῶν καί διὰ μπεντένια καί φερμελέδες τῶν κυριῶν, μανδήλια, καφτάνια, ἄλλα καλλυντικὰ εἶδη καί διακοσμητικὰ εἰς γάμους, τέιον, σιδηρᾶς λυχνίας καί ἄλλα σιδηρικά, καί συνηθέστατα δικτυωτὰ παράθυρα διὰ τὴν ἀσφάλειαν, κάγκελλα, κοσμήματα ταβανίων, φάρμακα διάφορα, βιτριόλιον, χαλύβδινα ἀντικείμενα, ψιμίθιον (σουλιμᾶν), ἄχνην ὕδραργύρου, ἄργυρον εἰς σύρματα, τόπια νημάτων διαφόρων εἰς ποσότητας μεγίστας πρὸς ἐξύφανσιν παννίων, χάρτην γραφῆς ἢ περιτυλίγματος, καί δὴ σακκουλίον, κυανοῦν, μελάνην, βιβλία, ὅπλα ἐπίσης διάφορα, χαλκὸν κατεργασμένον εἰς ἀγγεῖα ἢ ἀκατέργαστον, ὅπερ τὸ κυριώτερον, κασσίτερον, ἄλλα μέταλλα, σάκχαριν, καφέν, ζύλα ἐγχρώμα τῆς Βραζιλίας ἢ μπακήμια, καί ὅ,τι χρήσιμον ἐν ταῖς συνθηγαῖς καί ταῖς τότε καιρικαῖς συνθήκαις. Δίδονται παραγγελίαι ἐν τούτῳ πρὸς ἄλλοις καί διὰ βιβλία ἐκκλησιαστικὰ διαφόρων σχημάτων, τύπου καί εἶδους, σταχῶσεως στερεωτάτης δερματίνης ἀναλόγως τῆς ἐποχῆς, καί ὀνομαστὰ Ὁρολόγια, Ἀπόστολοι, Ψαλτήρια, Ὁκτώηχοι, Μηναιᾶ, Εὐαγγέλια, εἰκόνες διαφόρου μεγέθους καί τέχνης, σταυροί, δισκοπότηρα, πολυέλαιοι ὑπερμεγέθεις, πολλάκις διαλελυμένοι, τέμπλα, προσευχητάρια, ἅγιοι τράπεζαι, κιβώτια σιδηρὰ καί χάλκινα, μεταφερόμενα ἐπίσης διαλελυμένα, καί ὅ,τι ἂν ἕτερον ἀπαιτεῖτο διὰ τὸν ἱερὸν διάκοσμον, ἔργα τέχνης θαυμασίας» (Μ α ρ τ ι ν ι α ν ο ὕ, Μοσχόπολις, σ. 112-113). Ἄλλὰ καί ἡ Βενετιᾶ ἔπαιρνε ἀπὸ τῆ Μοσχόπολη: «μαλλία ἀκατέργαστα ἢ μόνον πλυμένα καί λαναρισμένα, σαγιάκια χονδρὰ διὰ κάπας ναυτικῆς, σαγιάκια ἐτέρων ποιότητων διαφόρων μέχρι τῆς λεπτοτέρας ὕφῆς, σκεπάσματα κοιτῶνων, τζέργαις, ὡς τὰ ἀπεκάλουν, ἢ βελέντζες, τάπητας διαφόρων εἰδῶν ἀπὸ χονδροειδοῦς μέχρι τῆς θαυμασιωτέρας εἰς ποικιλόχρουν κατεργασίαν τέχνης, ἐπίσης τὰ ἐαυτῶν pelleteries, maroquins ἢ σαχτιάνια, δέρματα κατεργασμένα, διάφορα μεσίνια basanes, δέρματα ἀρνίων κατεργασμένα βερνικωμένα ἢ ἀκατέργαστα, εἶδη διὰ τοὺς Σκλαβούρους, κλωστὰς μαλλίνας διὰ πλέξιμον, μέταξαν μακεδονικὴν, τόπια ἄλλα μαλλίνων κλωστῶν πολυποικίλων, λεπτότερα ἄλλων ζῶων δέρματα, κηρόν, εἰς οὗ τὴν ἀναζήτησιν καί προμήθειαν ἀνελάμβανον πολλάκις ὁδὸν μακρὰν πορευόμενοι ἐκτὸς τῶν λοιπῶν κέντρων Ἄλβανίας, Μακεδονίας, Ἡπείρου καί Θεσσαλίας, καί εἰς αὐτὴν τὴν Βλαχίαν καί Βοσνίαν, καπνὰ τῆς Ἄλβανίας, ἔλαια καί ἔλαιας διαφόρων εἰδῶν καί ἄλλα πολυποικίλα εἶδη» (Μ α ρ τ ι ν ι α ν ο ὕ, Μοσχόπολις, σ. 112).

πεδο. Καί ἴσια-ἴσια αὐτὴ τὴν ἐποχὴ βγαίνουν στήν ἀγορὰ καί τὰ βενετσιάνικα ὑφάσματα *Aliso*, πού ἀπὸ κεῖ καί πέρα θὰ γίνουν περιζήτητα¹.

8. Καί ἄλλα ἐπιχειρήματα ὡστόσο δείχνουν πὼς ἡ λέξι *ἄλικο* δὲν εἶναι τουρκοελληνική. Ἐν ἡ λέξι *ἄλικο* ἦτανε τουρκοελληνική, μιὰ καί τὸ κόκκινο χρῶμα εἶναι βασικό, θὰ τὴν ἐπαιρναν οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμή πού γνωρίστηκαν μὲ τοὺς Τούρκους, δηλαδὴ πρὶν ἀπὸ τὸ 1000 μ.Χ. Ὅπως δὴποτε ὅμως θὰ πρέπει νὰ τὴ συναντούσαμε σὲ βυζαντινὰ κείμενα τουλάχιστον ἀπὸ τὸν 14ον αἰῶνα, πού ἔκαμαν οἱ Τούρκοι τὰ πρῶτα τους πολεμικὰ προγεφυρώματα στὴ Θράκη (Τζύμπη 1353, Καλλίπολη 1354)². Καί μπορεῖ βέβαια τὸ πρῶτο μέρος της νὰ θυμίζει τὴν τούρκικη λέξι *αλ-* (= κόκκινος), ἀλλὰ τὸ δευτέρό της *-ικο* τίποτε δὲ βεβαιώνει πὼς εἶναι κατάληξη καί μάλιστα ἡ ἑλληνική παραγωγικὴ κατάληξη *-ικο(ς)*. Οὔτε τὸ *αλ-* οὔτε τὸ *-ικο* μποροῦν μόνο μὲ τὴν ἀκουστικὴ τους νὰ στηρίξουν ἐπιχειρηματολογία πὼς ἡ λέξι εἶναι τουρκοελληνική, ὅσο καί ἂν μιὰ τέτοια ἐπιχειρηματολογία μᾶς εἶναι βολική.

Ἐπειτα Ἕλληνες καί Τούρκοι ἤξεραν τὴν ἀπόχρωση τοῦ *ἄλικου* ὁ καθένας τους ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ του παράδοση καί φυσικὰ εἶχαν καί τὴν ἀντίστοιχη λέξι, ὥστε νὰ μὴ χρειαστῆ οὔτε νὰ δώσουν οὔτε νὰ πάρουν ὁ ἕνας λαὸς ἀπὸ τὸν ἄλλον λέξι γιὰ ἓνα χρῶμα τόσο κοινὸ σὲ ὄλους. Ἀλλὰ καί πὼς θὰ μποροῦσε οἱ Ἕλληνες τῆς Τουρκοκρατίας ἓνα χρῶμα πατροπαράδοτο καί μὲ ὄνομα ἐπίσης πατροπαράδοτο (πρβλ. τὴ λέξι *ρίζ-ἄρι*) νὰ παρατήσουν τὸ δικό τους ὄνομα καί νὰ τὸ νοματίσουν μὲ ὄνομα τούρκικο;

Παλαιότερα ὡστόσο, ὅταν τὸ βάψιμο στηριζόταν ἀκόμα στὰ φυτά, στὰ φύλλα καί στίς ρίζες, οἱ Ἕλληνες γιὰ νὰ συναλλάσσωνται εὐκόλα μὲ τοὺς Τούρκους πῆραν τὴ λέξι τους *ζ α φ ρ ἄ ν ι ἢ ζ α φ ο ρ ἄ* (τουρκ. *zafra*), ἀλλὰ τὴ μεταχειρίζονταν παράλληλα μὲ τὶς ἀνάλογες ἑλληνικὲς λέξεις γιὰ τὸ κόκκινο καί τὶς ἀποχρώσεις του. Ἀπὸ τὴ στιγμή ὅμως πού τὰ *ἄλικο* ὑφά-

1. Ὅπως μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε κιόλας ἀπὸ εἰδήσεις τῆς ἐποχῆς αὐτῆς, τὸ *ἄλικο* ἦτανε ὑφασμα καί πολὺ ἀκριβό. Ἐτσι μιὰ εἰδηση ἀπὸ τὶς 28 τοῦ Φλεβάρη τοῦ 1699 μιλάει γιὰ «ροῦχο ἄλικο μὲ κουναβολέμι καί μὲ κομπία ἀργυρά» (βλ. Ὁ κώδιξ τῆς Μητροπόλεως Σισανίου καί Σιατίστης (1686—), ἔκδ. Μ. Καλινδέρη, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 65, 36). Ἀλλὰ γιὰ νὰ προσθέτουν σ' ἓνα φόρεμα *κουναβολαίμι* καί *ἀσημένια κομπία* σημαίνει πὼς τὸ *ἄλικο* ἦτανε πραγματικὰ ὑφασμα ἀκριβό. Τὸ ἴδιο πρέπει νὰ βεβαιώνη καί μία ἄλλη εἰδηση πού μιλάει γιὰ «ντουλαμά ἀπὸ ἄλικο ντεραῖ» (βλ. Ὁ κώδιξ τῆς Μητροπόλεως Σισανίου καί Σιατίστης, σ. 84, 46). Τὸ ντεραῖ ἦτανε ὑφασμα ἀραχνούφαντο γιὰ γυναίκεια φορέματα πού φοροῦσαν μόνο οἱ γυναῖκες τῶν ἀρχοντάδων σὲ γιορτὲς καί ἄλλες ἐπίσημες περιστάσεις. Καί γιὰ νὰ κάνουν τὸ ντουλαμά ἀπὸ ντεραῖ *ἄλικο* — ἐδῶ πρόκειται μόνο γιὰ τὸ χρωματισμὸ — σημαίνει πὼς ἤθελαν νὰ δώσουν μεγαλύτερη ἀξία στὸ ντουλαμά.

2. *Φ ρ α ν τ ζ ἦ ς*, ἔκδ. V. G r e c u, (Γ. Σ φ ρ α ν τ ζ ἦ, *Chronicon Minus*, 1-147· *Chronicon Majus*, 149-591) București 1966, σ. 188, 14-25. - *Κ α ν τ α κ ο υ ζ ἦ ν ὀ ς*, ἔκδ. Βόννης, τ. 3, σ. 242, 15-17. Πρβλ. καί 276, 18-20 καί 278, 9-11.

σματα, όπως είδαμε, παρουσιάζονται στην αγορά την ελληνική κατά το τέλος του 17ου αιώνα και σχετίζονται με την πιο σύγχρονη ανάπτυξη της τεχνικής της εποχής αυτής (φάσιμο) και με την πρόοδο της χημείας (βάψιμο), δε μπορούμε να υποστηρίξουμε πως το *άλικο* είναι λέξη τουρκοελληνική. Το *άλικο* εξάλλου δεν είναι ένα οποιοδήποτε χρώμα σε μιάν απόχρωση του κόκκινου από όσες θα μπορούσε να δώσει με διάφορους συνδυασμούς στη βάση του, μα είναι δημιούργημα των νεώτερων χρόνων και συνάρτηση παραγόντων που κυριχοῦν στη βιοτεχνική παραγωγή μόνο από τα μέσα του 17ου αιώνα και ὕστερα¹. Ἀλλά την ἐποχή αὐτή ἡ στρατιωτικοφεουδαρχική Ὄθωμανική αὐτοκρατορία εἶναι βουλιαγμένη σ' ἓνα γενικό μαρασμό καὶ σὲ μιὰ κοινωνικοοικονομική καθυστέρηση πὺ δείχνει πὺς ἔχει πάρει πιά ὀριστικά τὸν κατήφορο καὶ στρατιωτικά. Γι' αὐτὸ δε μπορούμε νὰ μιλήσουμε ἀκόμα γιὰ ὀργανωμένη τούρκικη βιοτεχνία. Ἡ Τουρκία θὰ ἀναπτύξει βιοτεχνία, ὅπως ξέρουμε, μόνον ὕστερα ἀπὸ τὸν πρῶτον παγκόσμιο πόλεμον. Τοῦ κάκου λοιπὸν προσπαθοῦμε νὰ ἐτυμολογήσουμε τὴν λέξη *άλικο* σὰν τουρκοελληνική.

9. Ὡστε ἡ λέξη *άλικο* ἔχει σχέση με τὴν ἀνάπτυξη τῆς τεχνικῆς καὶ τῆς χημείας, πὺ παρατηροῦμε στὴν Εὐρώπη ὕστερα ἀπὸ τὸν 15ον αἰῶνα καὶ σημαίνει τὴ φίρμα μιᾶς φάμπρικας πὺ λειτουργοῦσε στὴ Βενετιὰ γύρω στὰ 1650. Ἀπὸ τὴ φάμπρικα αὐτὴ οἱ Μακεδόνες ἔμποροι, ὅπως βεβαιώνει ἡ ἀλληλογραφία τους, με τὸν ἐμπορικό τους ἀντιπρόσωπο στὴ Βενετιὰ, ἀγόραζαν διάφορα προϊόντα τῆς καὶ κατὰ τὸ τέλος τοῦ 17ου αἰῶνα ἓνα ἀπὸ τὰ προϊόντα αὐτὰ ἦτανε καὶ τὸ *άλικο* ὕφασμα. Τὸ ὕφασμα αὐτὸ τὸ πῆραν με τὸ ὄνομα πὺ τὸ ἔγραφε στὴ φατούρα τῆς ἢ ἴδια ἢ φάμπρικα στὶς διάφορες παραγγελίες καὶ με τὸ ἴδιο ὄνομα τὸ παράγγελλαν καὶ οἱ ἔμποροι.

Ἡ λέξη λοιπὸν *άλικο* εἶναι βενετσιάνικη καὶ δε μπορεῖ νὰ ἔχη καμιὰ σχέση οὔτε με λέξη τουρκοελληνική οὔτε με τοὺς γλωσσικούς νόμους τῆς νεοελληνικῆς.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΤΣΑΡΑΣ

1. Τὸ *άλικο* αὐτὸ δεν εἶναι πιά μιὰ ὀποιαδήποτε συνηθισμένη ἀπόχρωση τοῦ κόκκινου ἀπὸ κεῖνες πὺ ἤξεραν οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τὰ πολὺ παλιότερα χρόνια ὡς τοὺς πρῶτους αἰῶνες τῆς Τουρκοκρατίας, μα κάτι διαφορετικό, πὺ εἶχε σχέση με τοὺς νέους χρόνους, με τὴν ἐποχὴ τους.

ZUSAMMENFASSUNG

J a n n i s T s a r a s, Das wort *ἄλικο* im Briefwechsel der mazedonischen Händler.

Im Neugriechischen gibt es das wort *ἄλικο*, womit ursprünglich ein Stoff von heller bzw. greller roten Farbe bezeichnet wurde. Unsere Lexikas (etymologische und enzyklopädische) leiten das wort aus dem türkischen *al-* und der griechischen Endsilbe *-ικος* ab. Aber das Studium im historischen Rahmen des Wortes zeigt, daß es weder griechisch—und aus diesem Grunde können wir es nicht nach den Regeln der neugriechischen Sprachkunde etymologisch erklären—noch türkisch-griechisch ist. Es hängt mit der Entwicklung der Technik und der Chemie zusammen, deren ersten Schritte vor vor dem 15. Jahrhundert spürbar werden. Nichtdestoweniger stellt der Briefwechsel zwischen den mazedonischen Händlern und ihren Filialen in Venedig am Ende des 17. Jahrhunderts fest, daß *ἄλικο* ursprünglich eine passende Kombination von Stoff und Farbe gewesen ist und so ist der *ἄλικο*-Stoff auf dem griechischen Markt eingebracht worden. Aus dem selben Briefwechsel erkennt man, daß in der gleichen Zeit in Venedig eine Fabrik gewesen ist, die auch noch Stoffe hergestellt hat. Eine Art von Stoffen hat den Namen *Alico* gehabt, was auch der Name der Fabrik gewesen ist. Allmählig ahmt Manufaktur und Gewerbeindustrie die *ἄλικο*-Farbe des Stoffes nach. Letztendlich bekommt *ἄλικο* die Bedeutung der Farbe, die einen bestimmten Ton von rot hat. Daraus ergibt sich nun, daß das Wort *ἄλικος* welches wir im Briefwechsel zwischen den mazedonischen Händlern und Venedig finden, überhaupt keinen Zusammenhang, weder mit dem türkischen Wort *al* (=rot) noch mit der griechischen Endsilbe *-ικος* hat, sondern daß es venezianisch ist und aus dem Namen einer Fabrik stammt, die Mitte des 17. Jahrhunderts in Venedig im Betrieb gewesen ist.